

Marketta Harju-Autti
Marjetanjuhla 23.7.2017

Museon historiikki

Arvoisat sotiemme veteraanit, arvoisa Suomen Kotiseutuliiton hallituksen varapuheenjohtaja Irja-Kaisa Lakkala, kirkkoherra Kari Yliräisänen, kaupunginjohtaja Esko Lotvonen, Pöykön suvun jäsenet, arvoisat tottolaiset ja muut juhlavieraat!

Aluksi palaan omaan lapsuusmuistooni, jonka olen kertonut aikaisemminkin. – Kotikyläni Auttin koulun oppilaat koottiin illalla tilaisuuteen, jonne tuli myös aikuisia, vieraitakin kauppalasta ja muista kylistä. Muistelen, että vieraat olivat muutamia setiä, taisi joku tätikin olla mukana. Illasta on jäänyt mieleeni elokuva Tauno Luiron maailmanennätyshypystä (139 metriä). Muistan myös, että kerrottiin jostakin vanhasta talosta, jonne kerätään vanhoja tavaroita. Sanottiin, että siellä ei asu ketään, mutta se laitetaan sellaiseen kuntoon kuin asukkaat olisivat käymässä kirkossa. Talon nimi ei ole jäänyt mieleen. – Toton vuosikertomuksista olen todennut, että tuollainen tilaisuus on ollut 27. maaliskuuta 1957. Väkeä oli ollut paikalla noin 150 henkeä. Tuohon aikaan neuvottelut Pöykkölästä olivat jo pitkällä, kuten kohta tulee esille.

Seuraavassa esittelen poimintoja Toton museotoiminnan vaiheista. – Pääasiassa ne ovat dosentti Matti Enbusken Totto XX -juhla-julkaisun artikkelista, täydennettynä vuosikertomusten ja Tottojen tiedoilla, myös omilla havainnoillani.

Museon perustamisen taustaa

Museotoiminnan alkukohdaksi on otettu 19. joulukuuta 1957, jolloin tämä Pöykkölän tila siirtyi Rovaniemen kotiseutuyhdistys Totto ry:n omistukseen. Kuitenkin juuret ovat jo vähän kauempana eli yhdistyksen perustamisessa, vuodessa 1951. – Taustalla oleva sota, sen tuhot ja evakko aika vaikuttivat kotiseutuliikkeen vahvaan nousuun, 1940-luvun lopulta lähtien. Yhdistyksen perustamisvaiheita kuvatessaan puheenjohtaja, kirjastonhoitaja, Matti Perunka totesi: ”Nyt jos koskaan rovaniemeläisten on herättävä ja ryhdyttävä vaalimaan oman kotiseudun perinteitä, sillä muutoin ne pian häviävät kokonaan unohduksen yöhön.”

Toton toiminta oli heti alussa vilkasta: runokilpailu, kekrijuhla ja ensimmäinen kotiseutuilta Ylikylässä, lisäksi ryhdyttiin selvittämään museaalista aineistoa. Toimitettiin ensimmäinen Totto, joka tosin ilmestyi vuoden 1952 puolella, samana vuonna myös oli ensimmäinen pitäjöpäivä, Marjetanpäivä, lääninhallituksen juhlasalissa.

Museon perustaminen Rovaniemelle oli Toton keskeisiä tavoitteita alusta lähtien, eli haluttiin rovaniemeläistä ”entistä elämää valaisevaa esineistöä ja siihen liittyvää tieto- ja kuva-aineistoa” sekä myös ”suojella toimialueen historiallisia ja kulttuurimuistoja”. Niinpä yhdistykseen tuli museotoimikunta.

Jo 1951 yhdistys sai ensimmäisen esinelahjoituksen, joka on neiti Iida Lehtokuusen luovuttama vanha kello. Se on nähtävissä museon salin joenpuoleisella seinällä. Esineille sopivia varastotilojakaan ei vielä tuolloin ollut. Rovaniemen seurakunta auttoi asiassa. Yhdistys sai marraskuussa 1951 luvan säilyttää kerättäviä esineitä uuden kirkon arkistohuoneessa. Paikka katsottiin varmaan mahdollisimman arvokkaaksi ja turvalliseksi.

Keväällä 1952 tehtiin keräysmatka Kemijokivarren Ylikörkköön, jossa sijaisi tuolloin Suomen pohjoisin vaatimaton kotiseutumuseo. Tennilän Nuorisoseura oli koonnut pienen kokoelman Ylikörkön veljesten lahjoittamaan, vuonna 1673 rakennettuun kala-aittaan. Tavoitteeksi oli asetettu tallentaa sodan tuhoilta säästynyttä esineistöä. Museonhoitajana toimi Aapo Kiviniemi. Tämä yläkemijokivartisten työ aloitti keräysmatkat muihin kyliin. – Aitta on Pöykkölän rannassa, museon vanhin rakennus.

Myös Totto-julkaisuissa tuotiin 1950-luvun aikana esille museon perustamisajatuksia. Ehkä merkittävin puheenvuoro oli se, jonka metsäneuvos Jarl Sundquist, Pöykkölänkin isäntä, käytti vuoden 1957 puolella julkaistussa Totto III:ssa. Hän pohti yleensä museon tarvetta, myös maakuntamuseon tarpeellisuutta.

Kotiseutumuseon perustaminen 1950-luvun Rovaniemelle ei ollut aivan yksinkertaista. Pelkkää esinemuseota ei pidetty parhaana ratkaisuna, vaan tavoitteena oli talomuseokokonaisuus, johon kuuluisivat myös ulkorakennukset. Se kuvaisi peräpohjalaisen talonpoikaistalon entisaikojen elämää eli sitä, miten oli asuttu ja työtä tehty ja millainen esineistö oli ollut käytössä.

Museon perustamisen taustana oli kaksi lähtökohtaa: vanha rakennuskanta oli laajalti tuhoutunut ja myös Toton taloudelliset resurssit olivat vaatimattomat.

Suunnitelmien esikuvana pidettiin Helsingin Seurasaaren ulkomuseota ja siellä erityisesti Antin taloa. Se oli tuolloin noin 50 vuotta vanha, ja sen esikuvana oli taas ollut Tukholman Skansenille 1891 perustettu ulkoilmamuseo.

Kemijoen rakentamisessa elettiin 1950-luvulla kiivainta vaihetta, kun sodasta toipuva maa tarvitsi energiaa. Toton aktiivijäsenet kävivät 1955 tutustumassa Muurolassa Sukulan ja Puustellin rakennuskokonaisuuksiin, jotka oli määrä siirtää Petäjäskosken voimalaitoksen alta. Rakennukset eivät kuitenkaan soveltuneet museon tarkoituksiin, joten tilanne vaikutti hankalalta ja koko hanke oli vaarassa kaatua.

Asiat kuitenkin alkoivat järjestyä. – Toton johtokunnan jäsen Viola Kuoksa-Wave esitti syyskuussa 1955 johtokunnalle, että yhdistys alkaisi neuvotella Pöykkölän tilan ostamisesta talomuseoksi. Tällaiset ajatukset olivat ehkä syntyneet pienessä piirissä, johon kuuluivat ehdotuksen tekijän lisäksi hänen miehensä, metsänhoitaja Arvo Gunnar Wave, Kemi-yhtiön toimitusjohtaja Jarl Sundquist ja hänen vaimonsa, kirjailija Annikki Setälä – vain muutamia nimiä esille ottaakseni.

Pöykkölän tila Rovaniemen kotiseutumuseoksi

Pöykkölän tilan rakennukset olivat olleet Pöykön suvun jälkeen Kemi-yhtiön omistuksessa 1910-luvulta lähtien. Nyt ne olivat jäämässä tyhjäksi. Ostoneuvottelut etenivät hyvin. Kemi-yhtiö oli halukas myymään rakennukset ja niihin kuuluneen maa-alueen sillä ehdolla, että Pöykkölästä tulisi kotiseutumuseo. Myyntipäätöksen yhtiön johtokunta teki toukokuussa 1957.

Kauppaan kuului Rovaniemen kauppalassa sijaitsevasta Liitos-Pöykkölä -nimisestä tilasta 2,5 hehtaaria rakennuksineen. Paikalla olivat alkuperäiset, tilan vanhimmat rakennukset, kaksi vanhaa vilja-aittaa, 1840-luvun palon jälkeen rakennetut, Pöykön suvun aikaiset päärakennus ja puovi. Lisäksi paikalla olivat Kemi-yhtiön rakennuttamat rantasauna ja navetta, joka sittemmin oli 20 vuotta Rovaniemen Ratsastusseuran käytössä. Se paloi 15 vuotta sitten, eli 2002.

Museo aloittaa ja toimii

Vaikka tila oli vielä kesällä 1957 Kemi-yhtiön omistuksessa, Totto sai järjestää tuolloin jo Marjetanpäivän juhlan ensimmäistä kertaa tällä kartanolla, ulkoilmajuhlana. Lopullinen kauppakirja tehtiin 19. joulukuuta 1957, ja kauppahinnaksi määriteltiin 5 miljoonaa silloista markkaa, nykyrahassa 130 700 euroa. – Rovaniemen kotiseutumuseo oli syntynyt.

Alun rahoitusjärjestelyt etenivät myönteisesti. Rovaniemen kauppa ja maalaiskunta myönsivät molemmat miljoona markkaa ja opetusministeriö kaksi miljoonaa markkaa veikkausvoittovaroista tilan kauppahinnan maksamiseen. Totto keräsi ensimmäisten vuosien aikana yleisellä rahankeräyksellä 750 000 markkaa. Niinpä varsin nopeasti kauppahinta kyettiin maksamaan kokonaan pois.

Yhdistyksen työn tuloksena Pöykkölä voitiin avata yleisölle 5. heinäkuuta 1959, joskin vielä väliaikaisessa kunnossa, mutta kävijöitä oli tuon vuoden aikana jo noin 2 000 henkeä. Seuraavana vuonna kävijämäärä nousi noin 5 000:een, joten Pöykkölästä tuli nopeasti myös yksi merkittävä Rovaniemen matkailukohde.

Rahaa toki tarvittiin muuhunkin kuin museopaikan ostamiseen. Keruun yksityiskohdista on luettavissa Toton vuosikertomuksista. Esimerkiksi rovaniemeläisten elokuvateattereiden, Kinon ja Tenon, alkumainoksissa kehoitettiin tukemaan Toton museohanketta. Ansioituneille kerääjille annettiin palkkioina erikokoisia hopealusikoita, lahjoituksia nekin.

Tuohon aktiiviseen rahan ja esineiden keruun aikaan kuuluivat järjestetyt kylämatkat ja kyläjuhlat, joita kutsuttiin myös valistustilaisuuksiksi. Niissä kyläläiset esittivät ohjelmaa ja tottolaiset kertoivat museon toiminnasta. – Esineiden ja rahan lisäksi kerättiin myös valokuvia ja nauhoitettiin suullista perinnettä. Samoihin aikoihin toimivat myös erilliset kylätoimikunnat.

Esineiden kartuttamisen ohella kiinnitettiin huomiota myös rakennuskannan monipuolistamiseen. Päärakennus palautettiin alkuperäiseen asuunsa maisteri Jorma Heinosen 1958 tekemän suunnitelman pohjalta. Neljän alkuperäisen rakennuksen yhteyteen pihapiiriin siirrettiin jo 1960-luvun alkuun mennessä kesänavetta, riihi, liiteri ja vanha kala-aitta. Suuriton hanke oli Tapionkylän Kantolasta siirretyn navetan latopään rakentaminen talkootyönä.

Kaikkiaan Pöykkölään on siirretty 13 hirsirakennusta eri puolilta Rovaniemeä. – Tässä yhteydessä on syytä muistaa Sinettäjoen rannalla 1700-luvulta peräisin olevan Uulan mylly. Tilan ja myllyn Totto sai lahjoituksena 1964. Mylly entisöitiin ja sen yhteyteen rakennettiin tallirakennus, myllypirtti ja vesisahan osien suojakatos. Myllyn käynnistämisyjuhlaa vietettiin lokakuussa 1993. Ensi vuonna siitä tulee kuluneeksi 25 vuotta. – Juhlan aihetta taas siinäkin.

Rovaniemen kauppa ja sekä maalaiskunta avustivat Toton toimintaa vuosittain rahallisesti. Kaupungin antamat avustukset ovat edelleen osa rahoitusta. Oma merkittävä panoksensa on myös Museoviraston antamalla kohdeavustuksilla. Nyt viime vuosina on jälleen ollut menossa merkittävä yleinen varojenkeruu rakennusten kunnostukseen.

Kuitenkin leimaa-antavaa kotiseutumuseon ylläpidossa on ollut koko sen toiminta-ajan vapaaehtoinen talkootyö. Sen ansiosta museotoiminta saatiin aluksi vakiintumaan ja siten myös laajaa rakennus- ja esinekokonaisuutta ylläpidettyä. Tuo työ jatkuu edelleen. Tällä hetkellä on ajankohtaista päärakennuksen ulkopinnan kunnostus ja tietenkin kokoelmien jatkuva huolto.

Rovaniemi on saanut ensimmäisen varsinaisen museon, joka on alkuperäisellä paikallaan sijaitseva 1840-luvun rakennustyyppin hyväkuntoinen talo. Museo- ja historia-alan asiantuntijoiden arvioinnin mukaan nykyinen kokonaisuus on ulkoilmamuseoiden joukossa poikkeuksellinen. Tällaisen siitä tekee erityisesti se, että lähiympäristön vanhaa rakennuskantaa on niin runsaasti tuhoutunut.

Toton rakennusten parissa tekemää työtä arvostetaan. Tästä osoituksena on Lapin Rakennusperinne ry:n 12. syyskuuta 2014 antama ensimmäinen Vuoden kulttuuriympäristöpalkinto.

Vuosien varrelta

Rovaniemeläisen kotiseututyön huipentuma oli 8. heinäkuuta 1961, kun vietettiin kolminkertaista juhlaa: pidettiin XIII valtakunnalliset kotiseutupäivät, juhlittiin Totto ry:n 10-vuotistaivalta ja Rovaniemen kotiseutumuseo vihittiin käyttöön. Vihkiäispuheen piti professori Niilo Valonen ja akateemikko Kustaa Vilkuna piti juhlapuheen aiheenaan Marjetanpäivä kautta aikojen.

Kymmenen vuoden kuluttua, 1971, Toton juhliessa 20-vuotista toimintaansa puheenjohtaja Antti Ruokanen totesi varmaan perustellusti, että jos Pöykkölää ei olisi saatu kotiseutumuseoksi 1950-luvulla ja aktiivista esinekeräystä tehtyä, yhtä arvokkaan talomuseon aikaansaaminen olisi ollut jo 1970-luvun alun tilanteessa Rovaniemellä mahdotonta. - Vuonna 1967 museokin täytti 10 vuotta ja Suomi juhli 50-vuotista itsenäisyyttään.

Ympäri maata istutettiin kotikuusia, niin myös Pöykkölän pirtin päähän 11. syyskuuta 1967. Nyt se sai seurakseen tulevaisuuden kuusen.

Kokoelmat kertovat kotiseudun menneisyydestä

Kotiseutumuseon kokoelmat pääasiassa 1800-luvun ja 1900-luvun sotaa edeltävän ajan talonpoikaisesineistöä, jonka lukumäärä tällä on tällä hetkellä 4727 kappaletta. Kokoelmat ovat kulttuurihistoriallisesti korvaamattoman arvokkaita. Ne edustavat alueen vanhoja elinkeinoja. Täällä ovat suuren talon erilaisiin töihin liittyvät työkalut ja muut tarve-esineet. Mainittakoon lohenpyyntiin liittyvä esineistö, jota ei ole yhtä laajasti tallessa monissakaan Suomen museoissa. Kokoelmat vaativat jatkuvasti huoltoa ja joskus uudelleen järjestelyäkin. Tästä esimerkkeinä ovat kalastusnäyttelyn uudistaminen viime vuonna ja päärakennuksen uudet esittelytaulut tänä vuonna.

Historiallisen ajan merkittävänä aarteena on juuri nyt 375 vuotta täyttävä Biblia 1642, ensimmäinen suomenkielinen koko Raamattu. Juhlan aihe sekkin.

Totolla on merkittävä noin 4000 valokuvan kokoelma, josta osa on digitoitu. Kokoelma on säilytteillä Lapin maakuntamuseossa. Kuvia on nähtävissä Totto-julkaisuissa ja vuosittain ilmestyvissä Totto-kalentereissa. Tänä vuonna tuo kokoelma on täydentynyt uudella noin 1100 kuvan lahjoituksella. Filmi- ja nauhoitekokoelmat odottavat toistaiseksi digitointia.

Totto on tallentanut ja järjestänyt myös omaa yhdistyksen ja museon historiaa. Yhdistysarkisto valmistui keväällä 2015; se on säilytteillä Lapin Maakuntamuseossa.

Museoiden yhteistyötä ja yhteydet oppilaitoksiin

Vuosikymmenten kuluessa museotoiminta on laajentunut Rovaniemellä ja muuallakin Pohjois-Suomen alueella merkittävästi. Vuonna 1975 aloittanut Lapin maakuntamuseo toimii nykyisin Arktikumissa keskeisenä matkailukohteena. Rovaniemeläisille se merkitsee paljon.

Lapin maakuntamuseon ja Rovaniemen kotiseutumuseon kokoelmien työnjako on selkeä: talonpoikainen aineisto, Rovaniemen historian ensimmäinen osa, on Pöykkölässä, toinen, uudempi eli toisen maailmasodan jälkeinen aineisto on Lapin maakuntamuseossa. – On muistettava, että maakuntamuseossa on myös alueen esihistoriallista aineistoa. Sinne voi mennä katsomaan esimerkiksi vanhinta säilynyttä suomalaista puuesinettä, yli 7000 vuotta vanhaa Lehtojärven hirvenpäättä, ja noin 1500 vuotta vanhaa Rovaniemen solkea, jonka tie kulki 1970-luvulla myös Pöykkölän kautta.

Lapin maakuntamuseon tehtävänä on antaa asiantuntevaa neuvontaa alueen paikallismuseoille. Se on täällä tehtävän työn merkittävä perusta, josta Totto ry on kiitollinen. Siten yhteistoiminnassa museo kykenee kertomaan tulevillekin sukupolville pohjoisen talonpoikaiskulttuurista autenttisella tavalla.

Viime vuosina on tehty yhteistyötä Lapin yliopiston, Lapin ammattikorkeakoulun ja Rovaniemen ammattiopiston kanssa. Historiaan erikoistuvat luokanopettajaopiskelijat etsivät työkaluja kotiseutuhistorian opetukseen, kesäoppaiksi on saatu ammattikorkeakoulun opiskelijoita ja eMuseon kokeilut on aloitettu. Rovaniemen ammattiopiston perinnerakentamisen asiantuntemus ja opiskelijoiden työpanos ovat merkittävä osa nykypäivää.

Arvoisat kuulijat

Noin 60 vuotta sitten meille auttilaisille, koululaisillekin, kerrottiin, että käyttöön tulee vanha talo, jossa on vanhoja esineitä, mutta jossa ei asu ketään. – Nyt muutaman vuoden läheltäkin seuranneena voin sanoa, että tässä talossa on monenlaista elämää, vaikka ketään täällä ei asukaan. Aukioloajat ovat laajentuneet alkuaikojen

sunnuntaipäivien muutamista tunneista kesäaikojen vakiintuneisiin päiviin. Rakennuksia ja kokoelmia huolletaan. Museo on liittännyt tiloihinsa ja vaikutuspiiriinsä vakiintuneet tapahtumat: Marjetanpäivän juhla varraslohineen, virsiseurat, Rovaniemi-päivien avoimet ovet, Römppäpuolinen ja Tuomaanpäivän kuusijuhla, viimeisimpänä Pirttikonsertit ja nyt uutena aloittavat lasten tapahtumat. Yhdistys ja museo näkyvät myös Rovaniemen Wanhoilla Markkinoilla.

Muualta tuleville on nähtävissä, miten täällä on ennen eletty. Täältä lähtöisin olevat voivat kohdata kotiseudun menneen ajan.